

Tar Éva

Fonológiai fejlődés, variabilitás, beszédhanghibák

Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó, 2017, 147 o.

ISBN 9633122899, 9789633122891

Juhász Valéria

Terápiairányultságú beszéddiagnosztika

A fonológiai fejlődés és a fonológiai tudatosság az utóbbi évtizedekben az olvasáskutatók és a tanítók, a gyógy- és fejlesztőpedagógusok körében szinte ekvivalenssé vált azzal, hogy valaki meg tud-e tanulni olvasni, és ezáltal képes lesz-e eredményesen tanulni. Bár a fonológiai fejlődés és a belőle kialakuló tudatosság alapvető fogalomként terjed az olvasástanítással foglalkozó szakemberek közt, az eredményeket tekintve mégsem lehetünk elégedettek.

Életkorilag indokolt ugyan a fonológiai fejlődést tudatosan támogatni már óvodáskorban, az Óvodai nevelés országos alapprogramja mégis igen tágra közelít a kérdéshez a mindennapos meséken, a verstanuláson, mondókázáson, ritmusjátékon, éneken-dallamon, mozgásokon keresztül. Ennél konkrétabban e terület fejlődéséről, illetve annak elősegítéséről nem ír. Az angol „óvodai nevelés alapprogramjában” konkrétan megfogalmazták a hang-betű kapcsolat kialakításának feladatát már ebben az életkorban, ráadásul ott egy évvel korábban, ötéves korban kezdődik az iskola, tehát már négyévesen direkterre terelik a gyerekek figyelmét a fonéma-graféma kapcsolatra, a fonológiai tudatosságra.

Tar Éva könyve életkorilag leginkább a korai éveket fedi le. A könyv impliciten magában hordozza a második részének, a gyakorlati fejlesztés implementációjának az eljövételét. A könyv komplex, konstruktivista szemléletben íródott, végig szem előtt tartja, hogy a fonológiai fejlődés több (biológiai, kognitív és szociális dimenzióhoz sorolható), egymással kölcsönhatásban álló rendszer együttműködésének eredménye. A gyermeki beszéd kezdeti magas fokú variabilitása hosszú évek alatt stabilizálódik a felnőttekéhez hasonló szinten, azonban ha a variabilitás hosszú ideig marad fenn, az működési zavart jelez, amit a sikeres olvasási, tanulási képességek elsajátítása érdekében minél hamarabb kezelni kell.

Tar Éva könyve három főbb fejezetre tagolódik: 1. Fonológiai fejlődés, 2. A gyermekben belüli variabilitás a fonológiai elsajátításban, 3. A gyermekben belüli variabilitás jelensége a beszédhanghibákban. A főcímekből látható, hogy a könyv témája a fonológiai fejlődés tipikus és atipikus menetének a leírása, melyek ismerete lényeges a logopédiai terápia szempontjából.

A *Fonológiai fejlődés* című fejezet a fonológiai reprezentációval kezdődik, ami a szóformára vonatkozó nyelvi információt tárolja. Azt a problémát veti fel a szerző, hogy a fonológiai reprezentáció tárolási egységeinek (jegy, szótag, szó vagy ezek

kombinációja; ez az egység lehet mindvégig azonos, de változhat is a fejlődés során) kérdése még ma sem tisztázott, ám azt tudjuk, hogy a kezdetekben még teljesszó-alapú, majd később szegmentálódik. A tárolási egység meghatározása a beszédészlelési és -feldolgozási egység és ezen keresztül a szótanulási képesség miatt lényeges kérdés: mely egység gyakorisága határozza meg a fonológiai fejlődés, a szótanulás sikerességét.

A fonológiai fejlődésnek két aspektusa különíthető el: a nyelvi-kognitív, valamint a beszédmotoros fejlődés. A kettő közti interakció lényeges az elsajátítás szempontjából. A nyelvi-kognitív aspektuson belül a szerző sorra veszi a beszédjel feldolgozását, a beszédprodukciónak a folyamatát, valamint a vizuális inputot. A beszédjel akusztikai feldolgozása jelentősen befolyásolja a szótanulás eredményességét. Ha a gyermek egy adott fonetikai struktúrát több beszélőtől hall, gazdagabban definiált kategóriával fog rendelkezni az adott jelsorra, ami stabilabb szótanulást eredményez.

Az információ nyelvspecifikus kategóriákba csoportosítását egy általános tanulási mechanizmus, a statisztikai tanulás is segíti, ami lehetővé teszi a szabályosságok felismerését. Azt, hogy a fonémareprezentációk milyen ütemben és minőségben fejlődnek, a következők határozzák meg: strukturális változások (pl. a fejkörfogat változása), a neurális fejlődés, a mindenkori hangkörnyezet (beszéd-/nyelvi tapasztalat), a felsőbb szintű kognitív működések – mint a figyelem, memória, motiváció, észlelési stratégia, a szociális interakciók, a fonématudatosság, valamint a lexikális fejlődés (24. o.).

A beszédprodukciónak a fejlődésén belül kitér a szerző a beszédtervezés szakaszaira, a motoros aspektuson belül a mozgatórendszer szabályozására, a visszacsatolásra, illetve a motoros rendszer kontrolljáról ír. A motoros kontroll alatt a (beszéd)produkciónak a szabályozó rendszereket és stratégiákat, a beszédszervi izmok időbeli és térbeli beidegzésének a szabályozását érti, és ezeket mutatja be részletesen. A beszédszervek közötti koordináció hatéves kor után is jelentősen fejlődik, sok tekintetben még 16 éves korban sem éri el a felnőttre jellemző stabilitás mértékét. Ezt nemcsak a neurális, hanem az anatómiai fejlődés is befolyásolja, pl. a vokális csatorna hozzátétőleg 19 éves korig nő (32–33. o.), és ez a strukturális változás a beszédszervek egymáshoz való adaptációját is érinti.

A szerző bemutatja a DIVA (Directions Into Velocities of Articulators) beszédelsajátítás neurális háló-modelljét, amely a beszédprodukciónak a során az artikulációs kontrollfolyamatokban megjelenő szenzomotoros interakciókat írja le.

Az első fejezet végén a variabilitást részletezi a szerző, amely a fonológiai fejlődés három dimenziójában érhető tetten: „a nyelvek közötti, a gyermekek közötti, illetőleg a gyermekeken belüli, vagyis a gyermek különböző időpontokban vagy szituációkban megvalósuló beszéde közötti eltérésekben.” (43. o.) A gyermekeken belüli variabilitás vizsgálata és értelmezése a logopédiai ellátásba kerülés mérlegelésekor, a beszédhanghiba súlyosságának megítéléséhez jelentős szereppel bír.

A második fejezet a tipikus elsajátítás *gyermeken belüli variabilitásának* a kérdését vizsgálja. Itt is előbb a nyelvi-kognitív aspektust tárgyalja, a szóvariabilitást, illetve az ennek mutatóit és mértékét befolyásoló tényezőket, majd a motoros aspektuson belül a beszédmozgás variabilitását, valamint az ezt eredményező tényezőket

veszi sorra. A variabilitás gyakoriságát nyelven kívüli és nyelvi faktorok is befolyásolhatják. Nyelven kívüli tényezőként az életkor, a nem és a nyelvi fejlettség hathatnak, nyelvi tényezőként pedig a szóalak fonológiai és lexikális tulajdonságai (52. o.). Több kutatás igazolta, hogy az expresszív szókincs jó előrejelzője a variabilitás gyakoriságának, hisz a szókincs növekedésével a variabilitás gyakorisága csökken, valamint a gyakoribb szavak kevésbé variábilisak. Nyelvi tényezők tekintetében, ha a szóalak fonológiai struktúrája komplexebb, a szóalak variábilisabb, mint a kevésbé komplexeké.

A variabilitás típusainak magyarázatát a Dinamikus rendszerek elméletével foglalja össze, amelynek a lényege, hogy egy komplex rendszer több elemből épül fel. Az egymással kapcsolatban álló elemek adaptálódnak egymáshoz: ha bárhol változás történik, az egy új szerveződési mód kialakulását eredményezheti.

A harmadik fejezet a *beszédhanghibák variabilitásának jelenségkörét* tárgyalja. A pontos beszéd kialakulását befolyásolja az elsajátítandó nyelv típusa, a gyermek egyéni jellemzői, és az, hogy a nyelvi/szociális környezet sajátosságai szerint eltérő problémákkal szembesülnek.

A beszédfeldolgozás folyamatában több olyan nyelvi-kognitív működési szint van, amelyeknek a zavara a beszédhangok szintjén megjelenő problémát eredményezhet. A beszédhanghibákat olyan fejlődési zavarokként definiálja, amelyek a beszédfeldolgozó lánc valamely szakasza/szakaszai működészavarának következményeként alakulnak ki. A beszédhanghibák eredhetnek intellektuális képességzavarból, genetikai szindrómákból, halláskárosodásból, neuromotoros zavarokból és a beszédszervek jelentős strukturális eltéréseiből (pl. ajak- és szájpadhasadék).

A szerző kitér az atipikus beszéd leírási lehetőségeire, a beszédhanghibák osztályozására és intervenciójára. Kiemeli az artikulációs fonológia alkalmazásának relevanciáját, mely az atipikus beszéd rendszerszerűségének vizsgálatában a fonológiai információt több dimenzióban ábrázolja. Végül röviden rátér a terápiás lehetőségekre, részletesebben pedig a magyszókincs-terápiáról ír.

A kötet szerkezetéről elmondható, hogy nagymértékben segíti a megértést azzal, hogy a fogalmak jelentéskörét, definícióját következetesen adja meg a szerző, illetve a nagyobb egységek után a korábban példákkal, kutatásokkal alátámasztott eredményeket a maguk letisztultságában összegzi. Ezeket az összegzéseket a fejezetek olvasása előtt is érdemes elolvasni, mert segíti a komplex gondolatkörben való eligazodást. Ugyanakkor a terminus technicusok szükségszerű halmozásából adódóan lassabban olvasható részeket érdemes lett volna (több) példával illusztrálni és lazítani. A szerző kritikai szemléletét tükrözi, ahogy az eddigi, néha ellentmondásos terminológiát, eredményeket kommentálja: a kutatások még folynak, így sem a diagnosztikában, sem a terápiában nem rendelkezünk minden esetben elegendő információval. Rendkívül hasznos lenne, ha a könyvben leírt kutatások eredményei mihamarabb átültethetőek lennének a gyakorlati diagnosztikába és terápiába akár a könyv második részének megszületésével.

A kötetet a szerző elsősorban logopédus hallgatóknak, logopédus kollégáknak ajánlotta. Úgy vélem, hogy ezt az igen sokrétűen értékes monográfiát még sokáig forgathatják haszonnal a téma iránt érdeklődők.